

KOLXOZLAR ISHLAB CHIQARISHIDA MTSLARNING ROLI (1954–1956 YY.)

Rizayev Baxtiyor Nazarboyevich

*Buxoro davlat universiteti Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).**e-mail: 84rizayev@mail.ru**<https://orcid.org/0000-0002-1074-8149>**UDK: 94(575.1)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1954–1956 yillarda O'zbekiston SSRdagi mashina-traktor stansiyalarining (MTS) kolxoz ishlab chiqarishidagi o'рни va ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada paxtachilikda yangi agrotexnika usullarini joriy etish, mehnat unumdorligini oshirish, qishloq xo'jaligini mexanizatsiya qilish, chorvachilikdagi islohotlar va MTSLar faoliyatidagi muammolar yoritilgan. Tadqiqot MTSlarning qishloq xo'jaligidagi ilmiy-amaliy ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: mashina-traktor stansiyalari, kolxoz, qishloq xo'jaligi, paxtachilik, mexanizatsiya, agrotexnika, chorvachilik, O'zbekiston SSR.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение машинно-тракторных станций (МТС) в колхозном производстве Узбекской ССР в 1954–1956 гг. Рассмотрены вопросы внедрения новых агротехнических методов в хлопководстве, повышения производительности труда, механизации сельского хозяйства, реформ в животноводстве и проблемы в деятельности МТС. Исследование показывает научно-практическое значение МТС в развитии сельского хозяйства.

Ключевые слова: машинно-тракторные станции, колхоз, сельское хозяйство, хлопководство, механизация, агротехника, животноводство, Узбекская ССР.

Abstract: This article analyzes the role and significance of Machine and Tractor Stations (MTS) in the collective farm production of the Uzbek SSR during 1954–1956. The study examines the introduction of new agrotechnical methods in cotton growing, the increase of labor productivity, the mechanization of agriculture, reforms in animal husbandry, and challenges in the

activities of MTS. The research highlights the scientific and practical importance of MTS in the development of agriculture.

Keywords: Machine and Tractor Stations, collective farm, agriculture, cotton growing, mechanization, agrotechnics, animal husbandry, Uzbek SSR.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). XX asrning ikkinchi yarmida qishloq xo'jaligini rivojlantirishda mexanizatsiya jarayonlari markaziy o'rinni egalladi. O'zbekiston SSRda 1950-yillarda qishloq xo'jaligi, ayniqsa paxtachilik tarmog'ini isloh qilish va mehnat unumdorligini oshirish maqsadida mashina-traktor stansiyalarining (MTS) roli keskin oshdi. Davlat tomonidan tashkil etilgan MTSLar kolxozlar ishlab chiqarishini tashkil etish va unga rahbarlik qilish, texnik xizmat ko'rsatish, agrotexnika va chorvachilikdagi ish jarayonlarini mexanizatsiyalash orqali qishloq xo'jaligida sifat jihatidan yangi bosqichga o'tish imkoniyatini yaratdi.

1954–1956 yillarda MTSLar faoliyatida yangi agrotexnika usullarini joriy etish, yer maydonlaridan samarali foydalanish, chorvachilikda mehnattalab jarayonlarni yengillashtirish kabi vazifalar ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'ldi. Shu bilan birga, ayrim MTSlarda topshiriqlarni bajarishda kamchiliklar kuzatilib, qishloq xo'jaligi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan holatlar ham mavjud bo'ldi.

Maqolaning maqsadi — 1954–1956 yillarda O'zbekiston SSRdagi MTSlarning kolxoz ishlab chiqarishidagi o'рни va ahamiyatini tahlil qilish, ularning qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashdagi yutuq va muammolarini ochib berishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA

METODLARI (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS).

Asoslangan manbalar: arxiv hujjatlari, partiya qarorlari, statistik ma'lumotlar.

Tahlil usuli: qiyosiy tahlil, tarixiy manba tahlili, misollar orqali tadqiq.

Qamrab olingan vaqt va hudud: 1954–1956-yillar, O'zbekiston SSR.

МУНОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Mashina-traktor stansiyalari (MTS) tizimi Sovet qishloq xo'jaligi siyosatining eng muhim unsurlaridan biri bo'lib, uning paydo bo'lishi 1930-yillardagi majburiy kollektivlashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. O'sha davrda kolxoz va sovxozlarning moddiy-texnik bazasi juda zaif bo'lganligi sababli, markazlashgan tarzda tashkil etilgan MTSlar orqali dehqon xo'jaliklariga traktor va qishloq xo'jalik mashinalaridan foydalanish imkoniyati yaratildi. MTSlarning vazifasi nafaqat texnikani yetkazib berish, balki uni ta'mirlash, mutaxassislar tayyorlash va kolxozlarda agrotexnik tadbirlarni nazorat qilishdan iborat edi.

1930–40-yillardagi tajribalar shuni ko'rsatdiki, MTSlar kolxozlar faoliyatining ajralmas qismiga aylandi. Ikkinchi jahon urushi yillarida texnika va malakali kadrlarning kamayib ketishi tufayli MTSlarning ahamiyati yanada oshdi. Shu sababdan, urushdan keyingi yillarda davlat ularni qayta tiklash, texnika parkini kengaytirish va yangi mashina turlarini joriy etishga alohida e'tibor qaratdi. 1950-yillarga kelib, ayniqsa O'zbekiston SSRda paxtachilikning strategik ahamiyati sababli, MTSlar davlat rejasini bajarishda asosiy tayanch bo'ldi.

O'zbekiston sharoitida MTSlarning faoliyati o'ziga xos jihatlarga ega edi. Masalan, sug'oriladigan dehqonchilik hududlarida traktorlar nafaqat yer haydash, balki kanallar qazish, suv chiqarish inshootlarini qurishda ham keng qo'llanildi. Shu bilan birga, paxtachilikda torqatorlab ekish, g'o'zani uyalab ekish, qator oralarini mexanizatsiyalash kabi agrotexnika usullari MTSlar orqali joriy etildi. Bu esa mehnat unumdorligini oshirish va qo'l mehnatiga

bo'lgan ehtiyojni qisqartirish imkonini berdi.

MTSlarning tarixiy rivojlanishini o'rganishda boshqa ittifoq respublikalari tajribasi bilan taqqoslash muhimdir. Masalan, Rossiya va Ukraina hududlarida MTSlar asosan g'alla yetishtirishda muhim o'rin tutgan bo'lsa, Qozog'iston va O'zbekiston kabi mintaqalarda ular paxtachilik va chorvachilikda yetakchi rol o'ynadi. Qozog'istonda MTSlar asosan keng dala yerlari uchun mo'ljallangan yirik traktorlardan foydalangan bo'lsa, O'zbekistonda sug'oriladigan maydonlarga moslashgan texnika turlariga ehtiyoj yuqori edi. Bu farqlar MTSlarning hududiy sharoitlarga moslashuvchanligini va ixtisoslashuvini ko'rsatib beradi.

MTS tizimi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham ahamiyatli bo'lgan. Texnikaning keng qo'llanilishi natijasida kolxozchilar mehnati ancha yengillashdi, yoshlar orasida texnik bilimlarni o'zlashtirishga qiziqish ortdi. Ko'plab mexanizatorlar, traktorchi ayollar va yosh mutaxassislar paydo bo'lib, ular qishloq xo'jaligini yangilashning faol ishtirokchisiga aylandilar. Shuningdek, MTSlar qishloqlarda madaniy-ma'rifiy markaz sifatida ham faoliyat yuritib, klub va kutubxona kabi ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirishga hissa qo'shdi.

Biroq MTSlarning faoliyatida bir qator kamchiliklar ham mavjud edi. Ba'zi hollarda texnika o'z vaqtida ta'mirlanmagan, shartnomalarga amal qilinmagan va natijada hosildorlik rejalari bajarilmagan. Shuningdek, markazlashgan boshqaruvning haddan tashqari yuqoriligi kolxozlarning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini cheklab qo'ydi. Bu esa ayrim hollarda xo'jalik manfaatlari va davlat rejasini o'rtasida ziddiyatlarga olib keldi.

1954–1956-yillarda MTSlarning faoliyati ayniqsa paxtachilikda keng qamrovli bo'ldi. Natijalar ijobiy bo'lsa-da, ayrim MTSlarning rejani bajara olmaganligi, mehnat unumdorligidagi tafovutlar va moddiy-texnik bazaning notekisligi tizimni takomillashtirish zarurligini ko'rsatdi. Shu bois 1958-yilda MTSlar tugatilib, texnika bevosita kolxozlarga berildi. Ammo 1950-yillarda orttirilgan tajriba keyinchalik qishloq xo'jaligini

mexanizatsiyalash jarayonida muhim poydevor bo'lib xizmat qildi.

Mashina-traktor stansiyalari (MTS) kolxoz ishlab chiqarishini tashkil etish va unga rahbarlik qilishda muhim o'rin tutdi. Davlat ular zimmasiga qishloq xo'jaligini rivojlantirish va davlat rejalarini bajarish vazifasini yuklatgan edi. MTSlar nafaqat kolxoz xo'jaligining barcha tarmoqlariga rahbarlik qildi, balki kolxozlar iqtisodiy o'sishi va samaradorligini ta'minlashda ham mas'ul hisoblandi. Ular makkajo'xori, em-xashak va oziq-ovqat ekinlaridan yuqori hosil olish, chorvachilikda mehnattalab jarayonlarni mexanizatsiya qilish, chorva soni va mahsuldorligini oshirish ishlarini ham amalga oshirishlari lozim edi.

1954 yilda O'zbekiston SSR MTSlari paxtachilikda yangi agrotexnika usullarini joriy etishda katta ishlar qildilar. Barcha paxta maydonlari torqatorlab ekildi, maydonlarning taxminan 40 % qismida esa g'o'za uyalab joylashtirildi [1]. 1955 yil boshida bir qator MTSlar chigit ekish va g'o'za parvarishini keng mexanizatsiya qilishga tayyorgarlik ko'rdilar. Kolxozlar bilan tuzilgan shartnomalarda texnikalardan samarali foydalanish va mehnat resurslarini oqilona taqsimlashga e'tibor qaratildi. Aksariyat MTSlar bu vazifani yuqori agrotexnika darajasida bajardilar.

Masalan, 2-Izboskan MTSi paxta maydonlarining 3/2 qismida g'o'za uyalab ekdi, 2400 gektarda esa qator oralari bir necha marta kultivatsiya qilindi. Bu choralar yuqori hosil olishga va terimda samaradorlikka erishishga xizmat qildi. Shuningdek, 1-O'rtasaroy MTSi paxta maydonlarining 78 % qismida g'o'zani uyalab ekishni ta'minladi va parvarish ishlarini mashinada olib bordi. Natijada, 1955 yilda kolxozlar har gektardan 30 % ko'p hosil olib, davlat rejasini 108,3 % bajardilar. Qoloq hisoblangan bir qator kolxozlar ham rejani bajarishga muvaffaq bo'ldi.

Shu bilan birga, ayrim MTSlar belgilangan vazifalarni bajara olmadilar. Masalan, Xorazm viloyatidagi 1-Gurlan MTSi 2570 gektarda g'o'za uyalab ekishi lozim bo'lsa-da, faqat 238 gektarda amalga oshirdi. 1-G'ijduvon MTSida

esa topshiriqlar texnik va kadrlar yetarli bo'lishiga qaramasdan to'liq bajarilmadi [2], natijada paxta hosili 5 % ga kamaydi.

Paxtachilikda mehnat unumdorligini oshirish va mehnat sarfini kamaytirish uchun ishlarni kompleks mexanizatsiya qilish zarur edi. G'o'zani parvarish qilish va paxtani yig'ib-terib olish mehnatning 80 % qismini talab qilardi. Shu bois, ularni mexanizatsiyalashtirish muhim vazifa sanaldi. 1955 yildagi tajribalar kelgusi yillarda bu jarayonni kengroq yo'lga qo'yish uchun asos bo'ldi. 1956 yilda g'o'za maydonlarining 80 % qismida uyalab ekish va qator oralarini parvarish qilish rejalashtirildi. Shuningdek, yangi 50x50 santimetrlik [3] sxema ham qo'llanila boshlandi.

Biroq ayrim MTSlarda sifatsiz ishlar, shartnomalarga rioya qilmaslik, kechiktirilgan va past sifatli ishlarni bajarish holatlari uchradi. Bu kolxozlar rejalarining bajarilmay qolishiga, daromadning kamayishiga va mehnat qiymatining pasayishiga olib keldi. Masalan, Buxoro viloyatidagi 2-G'ijduvon va 2-Qorao'zak MTSlari traktor ishlari rejasini bajargan bo'lsa-da, paxta topshirish rejasi to'liq bajarilmadi [4].

1950-yillarda MTSlardagi agronom va zootexniklar kolxozlar ixtiyoriga o'tkazildi. Bu tadbir kolxozlarda agrotexnika va zootexnika ishlarini yaxshilash, mutaxassislarning mas'uliyatini oshirishga qaratilgan edi. KPSS Markaziy Komitetining yanvar Plenumi MTSlarni chorvachilikda ham yetakchi o'rin egallashga chaqirdi [5]. 2-Yangiyo'l MTSi bu yo'nalishda chorvachilik fermalarida mehnattalab ishlar va em-xashak tayyorlash jarayonlarini mexanizatsiya qildi. Natijada, har bir sigirdan olinadigan sut miqdori 1500 litrga yetdi [6].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). 1956 yilda yuqori hosilga erishish avvalo ko'klamga tayyorgarlik ishlarini o'z vaqtida va sifatli bajarishga bog'liq edi. MTSlarning asosiy vazifasi yerlarni shudgorlashni qish boshidayoq amalga oshirish, barcha texnikani tayyor holga keltirish va kvadrat qilib ekish uchun agregatlarni joyiga qo'yishdan iborat bo'ldi. Xulosa qilib aytganda, MTSlar O'zbekiston

SSR qishloq xo'jaligi tarixida o'ta muhim o'rin tutadi. Ularning faoliyati nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirdi, balki qishloq aholisi turmush tarziga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shu bois, 1954–1956-yillarda

MTSlarning o'rni va ahamiyatini o'rganish nafaqat tarixiy tajribani yoritadi, balki bugungi kunda ham qishloq xo'jaligida mexanizatsiya jarayonlarining tarixiy ildizlarini chuqur anglash imkonini beradi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):

1. Народное хозяйство Узбекской ССР. Стат. Сбор. – Ташкент, Госстатиздат, 1957. – 197 с.
2. Френкин В.М. Кохозлар ишлаб чиқаришини юксалтириш соҳасидаги ишларни янада яхшилайтик.// Пахта учун кураш. – Ташкент, 1956 й. №1. – Б. 15-17.
3. Коммунистическая партия Узбекистана в резолюциях и решениях съездов и пленов ЦК (1925-1986). В 4-х т./ Т.2. 1938-1959. [Сос.: Р.Я.Ражалова, П.Г. Ким, С.А.Дмитриева и др] Т.: Узбекистан, 1988 — 912 с.
4. Вухоро viloyat davlat arxivi 1184-fond, 1-ro'yxat, 258-yig'ma jild, 65-varaq.
5. Совет иттифоқи коммунистик партиясининг XX съезди. 1957 йил 14-15 февраль. Стенографик ҳисобот. 1. Т.: Ўзбекистон ССР давлат нашриёти, 1957. – 604 б.
6. О'zbekiston Milliy Arxivi, 90-fond, 9-ro'yxat, 2258-yig'ma jild, 25-varaq.